

Universiteit Utrecht

“Ik tweet, ik tweet wat jij niet ziet...”

Multidirectioneel toezicht in de hedendaagse technologische maatschappij: Twitter als hybride veillance-technologie tijdens Project X Haren

Oscar Polak, 3343359. Bacheloreindwerkstuk CIW “Urbane Technologieën: (mobiele) media en stedelijke cultuur”. Werkgroep 5. Docent: Michiel de Lange. Vrijdag 2 november 2012. 1484 woorden.

Abstract

In dit onderzoek wordt aan de hand van het evenement Project X Haren gereflecteerd op het huidige academische debat over surveillance binnen de moderne maatschappij. Sinds 1975 is de surveillance theorie van Foucault een dominante factor geweest binnen dit academische debat. In reactie op Foucault hebben onder andere Haggerty & Ericson en Mann, Nolan en Wellman getracht deze theorie te herzien en hervormen. Zij bekritisieren Foucault's theorie en introduceren nieuwe concepten om surveillance in de hedendaagse maatschappij te doorgronden. Vanuit een casusomschrijving van Project X Haren, met een speciale rol voor het informatieplatform Twitter, wordt in dit onderzoek gereflecteerd op deze nieuwe theorieën en concepten om aan te tonen dat de theorie zich in hoog tempo zal moeten aanpassen aan de praktijk. Er wordt beargumenteerd dat bepaalde nieuwe concepten bruikbaar zijn voor de analyse van surveillance praktijken maar dat deze concepten de rol van moderne technologie slechts gedeeltelijk kunnen bevatten. In een wederzijdse reflectie tussen theorie en praktijk wordt duidelijk dat technologische ontwikkelingen nieuwe vormen van surveillance faciliteren die het huidige theoretische raamwerk binnen korte tijd achterhaald maken.

Inhoudsopgave:

Inleiding	2
Project X Haren	5
Het surveillance debat	8
Surveillance, Sousveillance, Coveillance & Project X Haren	13
Project X Haren & het surveillance debat	18
Conclusie	20
Bronnen	21

Inleiding

Op 21 september 2012 vond in het Groningse dorp Haren een bijzonder evenement plaats dat de Nederlandse geschiedenis in zal gaan onder de naam “Project X Haren”. Het evenement kan beschouwd worden als een nieuw sociaal fenomeen dat een illustratie vormt voor de mogelijkheden van nieuwe mediatechnologie in de hedendaagse maatschappij om mensen te mobiliseren. Een vijftienjarige inwonster van Haren gebruikte haar sociale netwerk op Facebook om een privé feestje te organiseren voor haar zestiende verjaardag. Het meisje maakte van het Facebook-evenement onbedoeld een openbaar evenement waardoor iedereen met een Facebook-profiel zich kon aanmelden en eigen vrienden kon uitnodigen. De combinatie van een sociaal sneeuwbaaleffect en omvangrijke media-aandacht zorgde ervoor dat duizenden mensen op de avond van 21 september naar het Groningse dorp trokken om getuige te zijn van het uitzonderlijke sociale fenomeen. De avond begon gemoedelijk maar onttaardde uiteindelijk in een gewelddadige confrontatie tussen relschoppers en de ingezette politiemacht. Het dorp moest het ontgelden en liep, naar schatting, voor miljoenen euro's aan schade op. Op de turbulente avond voerden de politie en Mobiele Eenheid (ME) meerdere malen charges uit, werden tientallen mensen gearresteerd, raakten tientallen mensen gewond, werd privé eigendom vernield en werd er een supermarkt geplunderd. Verbazing, verontwaardiging en ongeloof heersten na afloop van het eerste, uit de hand gelopen, social media evenement in Nederland van dergelijke omvang.

Het fenomeen “Project X Haren” vormt een interessant onderzoeksobject binnen de mediawetenschappen, omdat het inzicht biedt in de hedendaagse rol van persoonlijke mobiele technologie in het vastleggen van en toezicht houden op een evenement in de publieke ruimte. Honderden aanwezigen hebben gebruik gemaakt van mobiele (smartphone)applicaties om het evenement in tekst een beeld vast te leggen en te delen met de rest van de wereld via platformen zoals Twitter. Naast het documenteren van een uniek sociaal evenement heeft het gebruik van mobiele applicaties tijdens Project X Haren ook gefungeerd als instrument om toezicht te houden op de deelnemers aan het evenement. Met name in de nasleep van de bewogen avond ontpopt de omvangrijke digitale informatie over het evenement zich tot een bruikbare database voor het identificeren, opsporen en berechten van wetsovertreders. De technologie heeft gefungeerd als surveillancetechnologie.

Het academische debat over surveillance en de rol van technologie binnen surveillance praktijken is sinds 1975 grotendeels vormgegeven door de surveillance theorie van Michel Foucault en zijn populaire panopticon-metafoor (Foucault 1995). In reactie op de breed aangehaalde theorie van Foucault zijn auteurs opgestaan die de houdbaarheid van deze theorie betwisten in een maatschappij die in vele opzichten verschilt van de maatschappij waarin Foucault zijn theorie ontwikkelde. Met name de rol van moderne technologieën in hedendaagse surveillance praktijken hebben auteurs doen twijfelen aan de houdbaarheid van Foucault's theorie. Er is een debat ontstaan waarin sommigen pleiten voor een alternatieve theoretische benadering van surveillance waarbij Foucault's theorie plaats moet maken voor nieuwe theorieën (Mathiesen 1997; Haggerty & Ericson 2000; Lyon 2006). Anderen pleiten juist voor het behoud van Foucault's surveillance theorie (Caluya 2010). Binnen dit debat zijn eveneens pogingen gedaan om de theorie van Foucault aan te passen aan de hedendaagse maatschappij. Zo plaatste Gilles Deleuze Foucault's theorie binnen een moderne visie op de maatschappij in zijn "Postscripts on the Societies of Control" (1992), maar ook recentere aanpassingen zijn geopperd. Steve Mann, Jason Nolan en Barry Wellman introduceren de concepten sousveillance en coveillance als uitbreiding op het concept van surveillance zoals beschreven door Foucault (Mann et al. 2003). Project X Haren is een interessante casus om nieuwe inzichten zoals die van Mann et al. te reflecteren op de praktijk. Project X Haren is een recentelijke gebeurtenis waarbij mobiele technologie een belangrijke rol heeft gespeeld en derhalve relevant om als uitgangspunt te gebruiken voor reflectie op het surveillance debat dat sinds 1975 is opgelaaid.

In dit onderzoek naar de rol van mobiele technologie als surveillancemedium in de hedendaagse publieke ruimte zal het evenement Project X Haren als uitgangspunt dienen. Een uitgebreid theoretisch raamwerk over surveillance en toezicht vormt de basis voor interpretatie van dit evenement. De nadruk zal hierbij liggen op de rol die technologie speelt in het creëren van nieuwe mogelijkheden met betrekking tot surveillance en toezicht. De kwalitatieve analyse van dit onderzoek begint met een gedetailleerde omschrijving van Project X Haren, waarin met name gekeken zal worden naar het gebruik van de mobiele Twitter-applicatie door deelnemers van het evenement. In het eerste deel van dit onderzoek, een uiteenzetting van de casus, zal

duidelijk worden dat de inzet van deze mobiele technologie mogelijkheden biedt om toezicht te houden op wat er tijdens het evenement gebeurt en hoe mensen zich gedragen. In het tweede deel van dit onderzoek zal het academische debat rond surveillance aan bod komen. In dit gedeelte worden theorieën over surveillance en bijbehorende termen van onder andere Mann, Nolan en Wellman nader beschreven. Termen zoals surveillance (Foucault 1995), sousveillance en coveillance (Mann et al. 2003) worden in de juiste theoretische context geplaatst om van daaruit een gegronde academische analyse van het fenomeen Project X Haren uit te kunnen voeren. Dit hermeneutisch-analytische onderzoek richt zich op het beantwoorden van de vraag “Hoe kan het gebruik van Twitter tijdens Project X Haren nieuw inzicht bieden in de rol van technologie binnen het hedendaagse debat over surveillance theorie?” Gaandeweg zal ik aantonen dat er verschillen te ontdekken zijn tussen de theorie en de praktijk, die belangrijk zijn om op te nemen in een vernieuwde theorie over toezicht in de hedendaagse maatschappij. Het doel van dit onderzoek is nieuw inzicht bieden in het hedendaagse debat over de rol van technologie met betrekking tot toezicht en surveillance. Hiermee kan de theorie over surveillance praktijken in de hedendaagse samenleving herzien worden in een poging om de theorie aan te passen en verder te ontwikkelen in lijn met de in sneltreinvaart ontwikkelende technologie.

Project X Haren

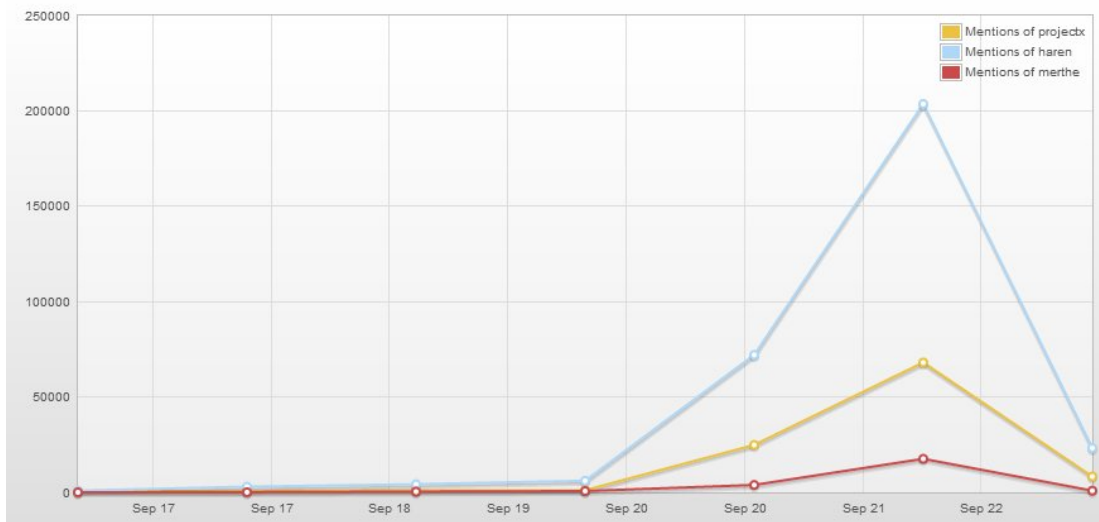
Dit onderzoek begint met een uiteenzetting van de casus Project X Haren. In de weergave van de gebeurtenissen tijdens Project X Haren die hieronder zal volgen worden een aantal aspecten uitgelicht ten koste van anderen die ik slechts beknopt zal behandelen. Omdat er tijdens de desbetreffende avond en de dagen daar omheen te veel is gebeurd om binnen de ruimte van dit onderzoek in detail te behandelen, beperk ik mij tot de aspecten die interessant zijn voor dit onderzoek naar het gebruik van mobiele technologie en surveillance praktijken.

Op 7 september 2012 maakt een vijftienjarige inwonster van het Groningse dorp Haren een 'evenement' aan op Facebook om haar vrienden uit te nodigen voor haar verjaardagsfeestje, ter gelegenheid van haar zestiende verjaardag. Bij het aanmaken van dit Facebook-evenement zet het meisje de instellingen van het evenement onbedoeld op 'openbaar' (in plaats van 'alleen genodigden'). Wanneer een Facebook evenement als openbaar wordt aangemaakt is het evenement voor iedereen met een Facebook-profiel zichtbaar en toegankelijk. Tevens kan iedereen zijn of haar eigen vriendennetwerk uitnodigen om ook deel te nemen aan het evenement. In de eerste paar uur na het aanmaken van het evenement is er iemand die de openbare uitnodiging opvalt en vervolgens 500 Facebook-vrienden uitnodigt om deel te nemen. Dit is het begin van een (sociaal) sneeuwbal effect waarbij steeds uitgebreidere netwerken van Facebook-contacten elkaar uitnodigen voor het feestje van het vijftienjarige meisje dat als privé aangelegenheid bedoeld was. Het meisje zelf verwijdert haar evenement binnen enkele uren maar enthousiastelingen nemen het initiatief over en maken het evenement opnieuw aan als openbaar evenement onder de naam "Project X Haren", met vermelding van naam en adres van het vijftienjarige meisje.

In de dagen die volgen ontstaat er steeds meer aandacht voor het evenement, zowel op sociale media als in traditionele media (krant, televisie, radio) en op internetfora en websites. Ook het informatieplatform Twitter speelt een belangrijke rol in de aanloop naar het evenement. Op het platform wordt het evenement uitgebreid besproken, zowel in positieve als negatieve zin, wat bijdraagt aan de reeds omvangrijke media-aandacht.

De politie kondigt een noodverordening af en het vijftienjarige meisje ontvlucht haar woonplaats. Op de desbetreffende vrijdag stromen enkele duizenden geïnteresseerden richting het Groningse dorp. De in eerste instantie gemoedelijke sfeer slaat rond half negen om en er ontstaat een grimmige sfeer. Er wordt met vuurwerk, flessen en stenen gegooid, lantaarnpalen en verkeersborden worden vernield en zowel de politie als de mobiele eenheid (ME) wordt ingeschakeld om de aanwezige mensenmassa in bedwang te houden. Binnen een paar uur tijd heeft het “feestje” het Groningse dorp omgetoverd tot een slagveld waarbij relschoppers actief te confrontatie zoeken met de politie en ME. Tuinen worden vernield, ruiten worden ingegooid, auto’s worden in brand gestoken en een plaatselijke supermarkt wordt geplunderd. De ME voert charges uit en pakt enkele relschoppers op. De ongeregelde heden lopen door tot ongeveer één uur ‘s nachts, waarna de rust langzaam weerkeert in het dan compleet verwoeste dorp.

Voorafgaand aan, tijdens en na afloop van de ongeregelde heden speelt het informatieplatform Twitter een grote rol in de verslaggeving van het verloop van deze avond. Op Twitter kunnen gebruikers middels korte berichten van maximaal 140 karakters, genaamd tweets, informatie delen met de rest van de wereld. In figuur 1 is weergegeven hoe vaak “projectx”, “haren” en “merthe” (de naam van het vijftienjarige meisje) zijn genoemd op Twitter.

Figuur 1: Grafiek van het aantal benoemingen van “projectx”, “haren” en “merthe” (Boeschoten 21 september 2012).

Het aantal tweets met betrekking op Project X Haren ontwikkelt zich vanaf 20.00 uur 's avonds (14500 tweets per uur; Ranter 2012) razendsnel, met een piek rond 23.00 uur van ruim 103.188 tweets per uur (Ranter 2012). Omdat al deze berichten openbaar toegankelijk zijn, Twitter is immers een openbaar medium, is er een enorme database ontstaan met informatie over het verloop en de ongeregelde heden van die avond. Een database, die, zoals later zal blijken, voor uiteenlopende praktijken van toezicht gebruikt kan worden. Middels tweets werd onder andere bericht over de sfeer, de relschoppers, de vernielingen, het geweld en het optreden van de politie en ME. De gebeurtenissen werden vastgelegd in tekst en beeld en gedeeld met de wereld. De wereld heeft toezicht kunnen houden op wat zich in Haren heeft afgespeeld door het massale gebruik van het Twitter-platform.

In de dagen volgend op het evenement wordt de ontstane database gebruikt door zowel individuen als de overheid om het geweld en de vernielingen te veroordelen. De politie stelt een onderzoek in naar de identiteit van de relschoppers en maakt daarbij gebruik van de openbare database die via het gebruik van Twitter is gecreëerd. De database dient hierbij als middel voor de justitiële macht om toezicht te houden op het handelen van de burgers binnen de openbare ruimte. Ook individuen gebruiken deze database om medeburgers op hun daden te wijzen en ter verantwoording te roepen. Er circuleren foto's van relschoppers en "bekentenissen" die vermeende relschoppers hebben gedaan op Twitter. Vooral in de nasleep van het evenement blijkt Twitter een technologie die zich uitermate goed leent voor toezicht en surveillance.

De manier waarop Twitter is gebruikt om een digitale database te creëren met tekst en beeld van en over de relschoppers en het optreden van de politie en ME, is een interessante casus om te kijken naar de mogelijkheden voor praktijken van toezicht ten tijde van een publiek evenement. Deze casus kan nieuw inzicht bieden in theorieën over surveillance in de openbare ruimte door middel van mobiele technologie. Om dit te verduidelijken zal ik in het volgende hoofdstuk ingaan op de ontwikkeling van het debat over surveillance theorie en de pogingen om deze theorie aan te passen aan hedendaagse fenomenen zoals het hierboven beschreven Project X Haren.

Het surveillance debat

Sinds het uitkomen van Michel Foucault's *Surveiller et punir: Naissance de la Prison* in 1975, vertaald als *Discipline and Punish: The Birth of The Prison* (1995), domineert de panopticon-metafoor het debat over surveillance praktijken. Foucault beschrijft een verschuiving in surveillance praktijken aan de hand van Jeremy Bentham's architectuur van het gevangenis-panopticon. In dit bouwwerk wordt een centrale wachttoren omringt door cellen op een dergelijke manier dat vanuit de toren alle cellen geobserveerd kunnen worden. Andersom is de wachttoren zo ontworpen dat het voor de gedetineerden onduidelijk is of de wachttoren daadwerkelijk bezet is, en derhalve onduidelijk of de gedetineerden ook echt in de gaten worden gehouden. De continue dreiging van toezicht vanuit de wachttoren zou de gedetineerden moeten conformeren aan de regels, ook als er geen werkelijk toezicht wordt gehouden. Deze architectuur heeft lange tijd metaforisch gediend als het uitgangspunt voor het debat over surveillance praktijken, waarbij de nadruk ligt op het top-down proces van surveillance waarin staatsinstellingen de indruk wekken toezicht te houden op de burger om deze derhalve te conformeren aan de gewenste regels.

Foucault's surveillance theorie, met een speciale rol voor zijn panopticon-metafoor, is lange tijd leidend geweest in het debat over surveillance praktijken. Er is in de jaren volgend op zijn publicatie echter ook discussie ontstaan over de houdbaarheid van zijn theorie in een maatschappij waarin technologische ontwikkeling een belangrijke rol speelt. Er zijn verschillende auteurs geweest die trachtten Foucault's theorie uit te breiden, toe te passen op de veranderlijke maatschappij of zelfs te verwerpen. Thomas Mathiesen uit in "The viewer society: Michel Foucault's 'panopticon' revisited" (1997) kritiek op Foucault's werk door onder andere te stellen dat hij voorbij gaat aan de wijze waarop niet alleen weinigen toezicht houden op de velen maar in de gemedieerde maatschappij ook velen toezicht houden op de weinigen. Hij impliceert hiermee dat Foucault's statische top-down surveillance geen ruimte biedt voor surveillance praktijken die in omgekeerde richting plaats vinden, ofwel bottom-up. Na Mathiesen stonden steeds meer auteurs op die kritiek uitten op de dominante positie van Foucault's theorie in het debat over surveillance praktijken. Er ontstond een nieuwe stroming onder de noemer post-panopticisme, waarbij gezocht werd naar een alternatief voor de statische en eenzijdige metafoor van het panopticon. Zoals elk debat kent ook

het debat over de houdbaarheid van Foucault's panopticon-metafoor zowel voorstanders (o.a. Caluya, 2010) als tegenstanders (o.a. Mathiesen, 1997; Haggerty & Ericson, 2000).

De rol van technologie in surveillance praktijken speelt een belangrijke rol in het ontstane debat. Kevin Haggerty en Richard Ericson beschrijven in "The Surveillant Assemblage" (2000) hoe Foucault zich weerhoudt van uitspraken over specifieke technologische ontwikkeling met betrekking tot surveillance.

"Unfortunately, Foucault fails to directly engage contemporary developments in surveillance technology, focusing instead on transformations to eighteenth and nineteenth century total institutions. This is a curious silence, as it is these technologies which give his analysis particular currency among contemporary commentators on surveillance." (Haggerty & Ericson 2000, 607).

Later benadrukken Haggerty en Ericson het belang van het opnemen van hedendaagse technologie in theorieën over surveillance, wijzend op het tempo waarmee technologie zich ontwikkelt.

"Today, surveillance is more in keeping with the technological future hinted at by Orwell, but augmented by technologies he could not have even had nightmares about." (Haggerty & Ericson 2000, 612).

Deze notie dat technologie zich dermate snel ontwikkelt op een manier die nauwelijks te voorspellen valt, vormt een directe bedreiging voor de houdbaarheid van Foucault's surveillance theorie. Deze notie biedt tevens ruimte voor een hernieuwde interpretatie van de rol van hedendaagse technologie in surveillance praktijken en vormt derhalve de grondslag voor dit onderzoek naar de rol van Twitter tijdens Project X Haren.

In navolging van en in samenwerking met Haggerty & Ericson (en vele anderen) beargumenteert ook David Lyon in "Theorizing Surveillance: The Panopticon and Beyond" (2006) dat de panopticon-metafoor beperkingen oplegt aan de analyse van surveillance praktijken in de hedendaagse maatschappij. Lyon en anderen behandelen in het gezamenlijke werk de houdbaarheid van kerntheorieën (zoals het panopticon) in

surveillance studies binnen een tijd waarin surveillance praktijken steeds meer verspreid raken over uiteenlopende geprivatiseerde interesses, in tegenstelling tot een gecentraliseerde autoritaire vorm van surveillance binnen gesloten omgevingen.

In een poging om hedendaagse surveillance praktijken en de rol van technologie binnen deze praktijken te verklaren opperen Steve Mann, Jason Nolan en Barry Wellman in hun artikel "Sousveillance: Inventing and Using Wearable Computing Devices for Data Collection in Surveillance Environments" (2003) twee nieuwe termen, *sousveillance* en *coveillance*, die aanduiden dat de richting waarin surveillance wordt verwezenlijkt aan het veranderen is en niet langer enkel top-down surveillance faciliteert.

"One way to challenge and problematize both surveillance and acquiescence to it is to resituate these technologies of control on individuals, offering panoptic technologies to help them observe those in authority. We call this inverse panopticon "*sousveillance*" from the French words for "*sous*" (below) and "*veiller*" to watch." (Mann et al. 2003, 332).

Mann et al. spreken hier over een omgekeerde vorm van de bekende top-down panoptische surveillance zoals beschreven door Foucault en stellen dat bottom-up *sousveillance* individuen in staat stelt om degenen in autoritaire posities (staatsinstellingen en commerciële instellingen) in de gaten te houden. Hierin herkennen we de inzichten van Mathiesen die wijst op de velen (individuele) die toezicht houden op de weinigen (autoritaire subjecten). Aan de hand van nieuw ontwikkelde technologie (wearable computer devices) voeren Mann et al. een aantal testen uit waarin zij deze omgekeerde surveillance praktijken toepassen in winkels en in de openbare ruimte om de reactie van de geobserveerde subjecten in kaart te brengen. Hoewel hun onderzoek voornamelijk gericht is op *sousveillance* praktijken ten opzichte van commerciële instellingen (winkels) behandelen Mann et al. ook een geval waarin een 'gewone' burger een andere 'gewone' burger fotografeert; "We term such observation that is side-to-side "*coveillance*," an example of which could include one citizen watching another." (Mann et al. 2003, 338).

De twee termen die Mann, Nolan en Wellman introduceren en bespreken in hun artikel zijn bruikbare concepten om hedendaagse surveillance praktijken te analyseren, omdat

ze op twee aspecten verschillen van de surveillance zoals beschreven door Foucault, namelijk in de richting van het toezicht en de rol die technologie hierin speelt. Surveillance volgens Foucault is voornamelijk gericht op de dreiging van continu toezicht vanuit de staat richting de burger, top-down, terwijl sousveillance een bottom-up proces beschrijft en coveillance een horizontaal proces. Mann, Nolan en Wellman willen hiermee aanduiden dat surveillance tegenwoordig niet langer is gebonden aan één richting; surveillance is multidirectioneel geworden, grotendeels dankzij nieuwe technologische ontwikkelingen.

Het post-panopticisme, dat als reactie is ontstaan op de Foucault's panopticon-metafoor, is een stroming die tracht de theorie over surveillance praktijken met zijn tijd mee te laten gaan. In het debat over de houdbaarheid van Foucault's theorie zijn voor- en tegenstanders opgestaan die allemaal theoretische argumenten aandragen om hun standpunt te verdedigen. Er wordt echter nauwelijks gereflecteerd op daadwerkelijke, hedendaagse surveillance praktijken. Zoals ook Michael Zimmer (2008) opmerkt in zijn bespreking van "Theorizing Surveillance: The Panopticon and Beyond" bieden Lyon en zijn medeauteurs geen alternatieve theorie die de meest recente, technologisch gemedieerde, vormen van surveillance in zijn volledigheid kan verklaren.

"Clearly, the rise of peer-to-peer surveillance via social networking websites, the widespread surveillance of online activities via Web cookies, the publication and sharing of user-generated photos (of themselves and others), and the sophistication of online facial recognition and other personal search algorithms, just to name a few, reveal additional gaps in the panoptic metaphor and other existing surveillance theories. Granted this volume represents papers from 2005, before many of these cutting-edge Internet technologies took hold, the rising popularity and ubiquity of these new technologies suggest Theorizing Surveillance will soon need updating..." (Zimmer 2008).

In de rest van dit onderzoek zal ik trachten aan de hand van bovengenoemde concepten van surveillance, sousveillance en coveillance te reflecteren op de rol van Twitter tijdens de recente gebeurtenissen omtrent Project X Haren. Dit onderzoek vormt een aanmoediging voor eenieder betrokken in het debat over de houdbaarheid van surveillance theorieën om zich te richten op specifieke gevallen van surveillance in de praktijk om te reflecteren op nieuwe inzichten die zijn ontstaan. In de hieronder

volgende analyse van de gebeurtenissen tijdens Project X Haren zal ik een reflectie bieden op de inzichten van Haggerty & Ericson en Mann, Nolan & Wellman om aan te tonen dat zij een degelijke toevoeging kunnen bieden aan de theorie over surveillance. Dit wil niet zeggen dat de theorie van Foucault in zijn geheel verworpen of vervangen hoeft te worden. Het is een teken dat nieuwe technologische ontwikkelingen vragen om een continue uitbreiding van de bestaande theorie om deze toepasbaar te houden in een snel ontwikkelende technologische maatschappij.

Surveillance, Sousveillance, Coveillance & Project X Haren

De gebeurtenissen en ongeregelheden ten tijde van Project X Haren zijn (onder andere) middels smartphones vastgelegd in een uitgebreide, openbare Twitter-database. Hieronder zal ik een aantal voorbeelden bespreken die interessant zijn voor de reflectie op het huidige debat over surveillance theorie. Ik zal trachten aan te tonen dat het gebruik van Twitter zowel top-down, bottom-up als horizontale surveillance faciliteert en derhalve een hybride veillance-medium vormt. Het doel van onderstaande reflectie is aan te tonen dat de combinatie van bestaande theorieën over surveillance, nieuwe inzichten en aanpassingen gezamenlijk een solide uitgangspunt vormen voor het doorgronden van surveillance in de hedendaagse maatschappij.

De eerste vorm van toezicht die herkenbaar is in het geval van Project X Haren is coveillance, zoals beschreven door Mann, Nolan en Wellman als “one citizen watching another” (Mann et al. 2003, 338). Tijdens Project X Haren hebben individuen door middel van mobiele technologie in de vorm van tekst- en beeldmateriaal hun medemens en hun optreden tijdens het evenement vastgelegd in de digitale Twitter database. Het zijn de burgers die informatie over hun medeburgers verzamelen en vastleggen, in tegenstelling tot staatsinstellingen die eigen materiaal inzetten om toezicht houden op de burger. Deze vorm van horizontaal toezicht is een relatief nieuw fenomeen en daarmee interessant voor de reflectie op bestaande theorie over surveillance en de rol van technologie binnen dit debat. Het overgrote deel van de aanwezigen was in het bezit van een smartphone met ingebouwde camera die hen in staat stelde om hun medeburgers vast te leggen. Niet alleen de ingebouwde camera speelde een beduidende rol in deze vorm van horizontaal toezicht, ook de mogelijkheid om tekst- en beeldmateriaal direct te delen via Twitter middels de mobiele Twitter-applicatie heeft bijgedragen aan de omvang en de snelheid waarmee de digitale database zich heeft ontwikkeld.

In de nasleep van Project X Haren worden tweets gebruikt door individuen om aan te geven dat bepaald sociaal gedrag volgens hen niet gewenst is. Zo worden er tweets van vermeende reischoppers ‘ge-retweet’ (opnieuw gedeeld) en voorzien van opmerkingen waarin het gedrag van de persoon in kwestie wordt afgekeurd. Een voorbeeld hiervan is weergegeven in figuur 2 en 3.

Figuur 2: Een voorbeeld van een tweet voorzien van commentaar waarin ongewenst gedrag wordt afgekeurd (@Denzel050 22 september 2012).

Figuur 3: Een voorbeeld van een tweet voorzien van commentaar waarin een vermeende relschopper wordt geïdentificeerd (@FrehFreh 21 september 2012).

De voorbeelden in figuur 2 en 3 laten zien dat burgers onderling aan elkaar aangeven dat zij toezicht op elkaar houden en eventueel verwerpelijk gedrag scherp veroordelen. Door deze vorm van coveillance wordt getracht de persoon in kwestie te laten conformeren aan de regels, zoals ook het geval is in de theorie van Foucault en zijn panopticon-metafoor. Het gaat hier echter niet om het conformeren aan de regels van een gesloten omgeving (zoals een gevangenis) maar om regels in de openbare ruimte die sociaal geconstrueerd worden. Deze vorm van coveillance heeft dus raakvlakken met de theorie van Foucault (conformeren aan de regels van een gesloten omgeving) maar toont ook enkele essentiële verschillen (burgers die onderling toezicht houden en gezamenlijk sociale regels construeren in de openbare ruimte). Twitter heeft tijdens Project X Haren gediend als een coveillancemedium.

Aanwezigen bij Project X Haren hebben hun mobiele technologie en het Twitter-platform niet alleen gebruikt om toezicht te houden op hun medeburgers maar ook om het optreden van de politie en ME vast te leggen. Het optreden van de politie en ME werd veelvuldig besproken in tekstberichten maar ook vastgelegd in de vorm van beeldmateriaal. Middels de mobiele technologie werd bottom-up toezicht gehouden op het optreden van de uitvoerende macht van de staat. Mann, Nolan en Wellman beschrijven de rol van technologie in dergelijke sousveillance praktijken als “offering panoptic technologies to help them [individuals] observe those in authority.” (Mann et al. 2003, 332). In dit geval vormt de smartphone (met ingebouwde camera en directe verbinding met Twitter) de panoptische technologie en de politie en ME degenen in autoritaire positie waar toezicht op wordt gehouden middels bottom-up sousveillance. In figuur 4 is een afbeelding weergegeven die veelvuldig via Twitter is gedeeld waarop het optreden van de politie zichtbaar is. Dergelijke afbeeldingen zijn een concreet voorbeeld van sousveillance in de openbare ruimte. Dezelfde technologie die coveillance mogelijk maakt binnen de openbare ruimte faciliteert ook bottom-up sousveillance en kan derhalve eveneens gezien worden als sousveillancemedium.

Figuur 4: Een afbeelding waarop het optreden van de politie zichtbaar is (Ranter 2012)

Tijdens Project X Haren hebben individuen gebruik gemaakt van mobiele technologie om toezicht te houden op zowel het gedrag van hun medeburgers als het optreden van de politie en ME. De data die gegenereerd is door deze vormen van toezicht vormen gezamenlijk een openbare database die ook voor de staat toegankelijk is. Na afloop van het evenement heeft justitie dan ook gebruik gemaakt van deze omvangrijke database om wetsovertreders te identificeren en eventueel te berechten. Hierin is het panopticon-metafoor van Foucault herkenbaar, waarbij top-down surveillance plaats vindt aan de hand van de database die middel Twitter is gegenereerd. Het feit dat Twitter een openbaar medium is betekent dat justitie op elk moment via Twitter toezicht kan houden op de verslaggeving van evenementen zoals Project X Haren. Burgers weten niet precies wanneer er toezicht wordt gehouden door justitie maar de dreiging van toezicht is continu, net als in het geval van het gevangenis-panopticon. Het verschil tussen de panopticon-metafoor en de surveillance via Twitter is echter dat de data vrijwillig is gegenereerd door individuen en niet door de staat(-sinstelling) zelf.

Twitter heeft dus niet alleen gefungeerd als coveillance- en sousveillancemedium maar ook als surveillancemedium, dat staatsinstellingen in staat stelt om toezicht te houden op de burger in de openbare ruimte. Twitter heeft drie richtingen van toezicht mogelijk gemaakt en kan in deze context wellicht het beste beschreven worden als een hybride veillance-medium.

Zoals ik heb getracht aan te tonen in bovenstaande alinea's heeft het gebruik van Twitter tijdens en na Project X Haren een database gecreëerd die op drie verschillende manieren tot surveillance praktijken heeft geleid. Individuen hebben hun mobiele technologie ingezet om het verloop van het evenement vast te leggen in tekst en beeld. Hierbij hebben zij zowel het optreden van hun medeburgers als van de politie en ME vastgelegd. Twitter faciliteert in dat opzicht zowel horizontaal toezicht, coveillance, als bottom-up toezicht, sousveillance. Echter, dezelfde database die gebruikt is voor deze twee richtingen van toezicht is evengoed bruikbaar voor de staat om toezicht te houden op de burgers, wat een derde richting van toezicht toevoegt aan de mogelijkheden die Twitter biedt met betrekking tot surveillance praktijken. Deze vorm van top-down surveillance verschilt echter van de surveillance zoals beschreven in de theorie, omdat de data niet is gegenereerd door de staat zelf maar door de burger. De burger heeft in dit geval als ogen voor de staat gediend door op Twitter alle mogelijke details prijs te geven over eventuele wetsovertreders. Twitter heeft als hybride veillance-medium gediend dat drie richtingen van toezicht mogelijk heeft maakt, surveillance, sousveillance en coveillance.

Project X Haren & het surveillance debat

In dit onderzoek naar de rol van hedendaagse mobiele technologie in surveillance praktijken is het niet alleen nuttig om vanuit de theorie te reflecteren op de praktijk maar is het tevens van belang om deze reflectie om te draaien. Door hedendaagse surveillance praktijken te observeren kunnen nieuwe theorieën over surveillance en de rol van technologie op toepasbaarheid getoetst worden. In het debat over de houdbaarheid van surveillance theorieën zoals de panopticon-metafoor van Foucault is de moderne ontwikkeling van technologie een belangrijk discussiepunt. In dit debat ontbreekt echter regelmatig een reflectie op de theorie vanuit de praktijk, waarin juist duidelijk kan worden hoe moderne technologie daadwerkelijk gebruikt wordt met betrekking tot surveillance praktijken. De hedendaagse ontwikkeling van smartphones leidt tot toepassingsmogelijkheden die enkele jaren geleden nog ondenkbaar waren. Hoewel ingebouwde camera's al een aantal jaren aanwezig zijn in mobiele telefoons is de komst van applicaties, zoals de Twitter-applicatie, en de continue connectiviteit met het internet waar deze applicaties op gebaseerd zijn een veel recentere ontwikkeling. Hierin schuilt het belang van reflectie op de theorie vanuit de praktijk. Het gebruik van Twitter tijdens Project X Haren is een recente casus waarin het hedendaagse gebruik van technologie afgezet kan worden tegen de recente ontwikkelingen in de theorie over surveillance praktijken.

Het artikel van Mann, Nolan en Wellman waarin zij spreken over sousveillance en coveillance is een goed voorbeeld om aan te tonen dat technologische ontwikkeling snel geschiedt en dat de theorie daarop moet worden aangepast. Mann, Nolan en Wellman voeren in hun artikel uit 2003 een aantal testen uit met "wearable computer devices" die zij zelf hebben ontworpen voor hun onderzoek. Aan de hand van deze draagbare computers, gedragen in een rugzak en voorzien van een dataprojector, gaan Mann et al. op zoek naar de reacties die sousveillance praktijken ontlokken. Deze draagbare computers verschillen in design en toepassingsmogelijkheden aanzienlijk van de smartphones die burgers tijdens Project X Haren hebben gebruikt. Dit verschil in design en toepassingsmogelijkheden is een belangrijk verschil zoals ook Mann et al. onderkennen in hun onderzoek.

“Design factors can influence performances: the wearing of technology can be seen by participants as either empowering or threatening, depending on the type of technology, location, and how it is presented and represented. For example, people who use familiar mobile devices, such as laptop computers and personal digital assistants, are perceived as more socially desirable than those with less familiar devices, such as wearable computers and hands-free mobile phones (Dryer, et al. 1999).” (Mann et al. 2003, 337-338).

In dit citaat halen Mann et al. een onderzoek van Dryer et al. uit 1999 aan waaruit naar voren komt dat mensen met “bekende” technologie (zoals laptops en PDA’s) als meer sociaal wenselijk ervaren worden dan mensen met minder bekende apparaten (zoals “hands-free” mobiele telefoons). Gezien de geschiedenis en ontwikkeling van mobiele technologie ligt het voor de hand dat de genoemde mobiele telefoons tussen 1999 en 2003 minder bekend waren dan laptops. De smartphone heeft de laatste jaren echter een razendsnelle opmars gemaakt waardoor deze mobiele telefoons op dit moment waarschijnlijk bekender zijn dan de “personal digital assistants” (PDA’s) waar Mann et al. over spreken. Het feit dat dergelijke mobiele technologie snel ontwikkelt en algemeen geaccepteerd wordt zou betekenen dat het onderzoek van Mann et al. vandaag de dag wellicht andere resultaten zou opleveren dan in 2003. Hiermee is niet gezegd dat het onderzoek van Mann et al. helemaal geen waarde heeft voor het debat over surveillance, zij hebben immers de bruikbare concepten van sousveillance en coveillance geïntroduceerd. De rol van de moderne technologie in kwestie is echter van doorslaggevend belang en de theorie zal zich dan ook moeten richten op wederzijdse reflectie van theorie en hedendaagse praktijk om gegronde uitspraken te kunnen doen over de houdbaarheid van theorie binnen het surveillance debat.

Conclusie

In dit onderzoek heb ik getracht aan te tonen wat het belang is van wederzijdse reflectie tussen theorie en praktijk in het surveillance debat. Het gebruik van Twitter tijdens het publieke evenement Project X Haren is een recente illustratie van het hedendaagse gebruik van moderne technologie en op welke manier deze technologie een belangrijke rol speelt in het creëren van surveillance, sousveillance en coveillance. Meerdere auteurs hebben gewezen op de tekortkomingen van Foucault's theorie en panopticon-metafoor, met speciale aandacht voor de rol van technologische ontwikkeling (Mathiesen 1997; Haggerty & Ericson 2000; Lyon 2006). Hoewel ik van mening ben dat deze auteurs een goede richting zijn ingeslagen door zich te richten op de invloed van technologische ontwikkeling op surveillance praktijken, is het gebrek aan reflectie op de praktijk in hun kritiek een groot gemis. Mann, Nolan en Wellman (2003) hebben een gedegen poging gewaagd om hun theorie te toetsen aan de praktijk maar in een tijd van razendsnelle technologische ontwikkeling lijken hun ingezette middelen vandaag de dag alweer sterk verouderd. De theoretische uitbreiding die zij bieden in de vorm van de concepten sousveillance en coveillance zijn zeer bruikbaar om hedendaagse technologie binnen surveillance praktijken te analyseren. In combinatie met Foucault's theorie over surveillance en zijn bredere theorie over machtsstructuren waarin hij deze theorie heeft geplaatst, ontstaat een gedegen raamwerk om onderzoek te doen naar surveillance in de hedendaagse samenleving. Nu is het van essentieel belang om deze nieuwe inzichten ook daadwerkelijk te toetsen aan de praktijk in de vorm van uitgebreid kwalitatief en kwantitatief onderzoek. Bovenstaande analyse van de rol van Twitter tijdens Project X Haren is een begin, maar om ferme uitspraken te doen, en in de toekomst te kunnen blijven doen, over de rol van hedendaagse technologie binnen surveillance praktijken zal de theorie continue gereflecteerd moeten worden op de praktijk en andersom. De technologie ontwikkelt zich in hoog tempo en het debat over surveillance zal zich in eenzelfde tempo moeten ontwikkelen om ook in de toekomst inzetbaar te blijven voor een beter begrip van de moderne technologische maatschappij.

Bronnen

Boeschoten, Thomas. "Timeline: pas op donderdag begon Project X Haren echt te leven op Twitter.". Tweetonderzoek.nl. 2012.

<https://pbs.twimg.com/media/A3fybGtCUAAKM-E.png:large>

Caluya, Gilbert. *The Post-Panoptic Society? Reassessing Foucault in Surveillance Studies*. Adelaide: University of South Australia, 2010.

Deleuze, Gilles. "Postscripts on the Societies of Control". October 59 (1992): 3-7.

Deleuze, Gilles, and Felix Guattari. *A Thousand Plateaus*. Trans. Brian Massumi. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1987.

Foucault, Michel. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. Trans. Allen Sheridan. New York: Random House, 1995.

Haggerty, K., & Ericson, R. "The Surveillant Assemblage". *British Journal of Sociology* 51, no. 4 (2000): 605-622.

Humphreys, Lee. "Who's Watching Whom? A Study of Interactive Technology and Surveillance". *Journal of Communications* 61 (2011): 575-595.

Lyon, David. "Facing the Future: Seeking Ethics for Everyday Surveillance". *Ethics and Information Technology* 3 (2001): 171-181.

Lyon, David. *Theorizing Surveillance: The Panopticon and Beyond*. Portland: Willan Publishing, 2006.

Mann, Steve, Jason Nolan & Barry Wellman. "Sousveillance: Inventing and Using Wearable Computing Devices for Data Collection in Surveillance Environments.". *Surveillance & Society* 1, no. 3 (2003): 331-355.

Mathiesen, T. (1997). "The viewer society: Michel Foucault's 'panopticon' revisited". *Theoretical Criminology* 1, no. 2 (1997): 215-234.

Ranter, Harro. "Facebookfeest-rellen Haren 21-9-2012; tweets van 11:50 uur (21/9) tot en met 19:45 (22/9)". Twetrics.com. 2012. <http://twetrics.com/haren.php?id=177>

Ranter, Harro. "Photo's posted on Twitter.". Twetrics.com. 2012. <http://twetrics.com/photosharen.php?id=177>

Zimmer, Michael. Book Reviews 1: Surveillance and Theory.". *Surveillance & Society* 5, no. 2 (2008): 203-208.

[Tweet] @Denzel050. "Ok ik heb dus blauwe plek door een zo'n kanker ME agent.". Twitter.com. 22 september 2012. <https://twitter.com/Denzel050/status/249389827575926784>

[Tweet] @FrehFreh. "Dader met pet op links is bekend, Bjorn Horlings uit Ten Boer. Ik hoop voor 'm datie dit kan verklaren #projectx #harenpic.twitter.com/W3qAt0Qg". Twitter.com. 21 september 2012. <https://twitter.com/FrehFreh/status/249302972574605313>